

Liberalizm*

Friedrich August von Hayek

Liberal Düşünce, Cilt 14, Sayı: 55, Yaz 2009 S.: 197-224

Çeviren: Ünsal Çetin

Takdim

1. Farklı Liberalizm Anlayışları

Liberalizm terimi, artık, 19. Yüzyıl ve 20. Yüzyıl'ın başlangıç dönemleri süresince, başlangıçta kendisi tarafından belirtilen fikirlere doğrudan karşı çıkan fikirleri de içine alarak, yeni fikirlere açıklığın tanımlanmasının ötesinde çok az ortak noktası olan farklı anlamlarla kullanılmaktadır. Bu çalışmada üzerinde düşünülecek yegâne şey, söz konusu dönemde Batı ve Orta Avrupa'da, gelişmelere yol gösteren en etkili entelektüel güçlerden birisi olarak liberalizm adı altında işletilen politik ideallerin bu ana akımıdır. Bununla birlikte, bu akım iki farklı kaynaktan ve bu kaynakların neden oldukları iki gelenekten türemiştir, ancak bu iki gelenek muhtelif seviyelerde birbirine karıştırılmış, sadece gergin bir ortaklıkla bir arada var olmuşlardır, ve eğer liberal akımın gelişimi anlaşılacak ise açık bir şekilde birbirinden ayırd edilmelidirler.

Bu geleneklerden "liberalizm" adından çok daha eski olanı klâsik ilkçağa kadar geriye uzanır ve İngiliz Whig'lerinin politik doktrinleri olarak 17. Yüzyıl'ın sonları ve 18. Yüzyıl süresince modern şeklini almıştır. Bu gelenek 19. Yüzyıl Avrupa liberalizminin büyük kısmının takip ettiği politik kurumların modelini sağlamıştır. Mutlakiyetçiliğin, büyük ölçüde Britanya'da korunmuş, ortaçağa özgü hürriyetlerin çoğunu tahrip ettiği Kıta Avrupası ülkelerinde özgürlük hareketine ilham veren ülke olan Büyük Britanya vatandaşları için bir "hukuk devleti"nin emniyet altına

*1973 yılında İtalyanca çevirisi ile Enciclopedia del Novicento tarafından yayınlandı.

F. A. von Hayek'in *New Studies in Philosophy, Politics, Economics and the History of Ideas* isimli eserinin dokuzuncu bölümü olarak yeniden basıldı, Routledge & Keagan Paul, London and Henley, 1982 [1978], ss. 119-151.

aldığı şey bireysel özgürlüktür. Bununla birlikte, bu kurumlar, Kıta Avrupa'sında Britanya'da hâkim evrimsel anlayışlardan oldukça farklı bir felsefi geleneğin, yani bütün toplumun aklın ilkelerine göre bilinçli bir şekilde yeniden inşa edilmesini isteyen rasyonalist ya da kurucu görüşün ışığı altında yorumlandılar. Bu yaklaşım herkesten çok Rene Descartes tarafından (ayrıca Thomas Hobbes tarafından Britanya'da) geliştirilen yeni bir rasyonalist felsefeden türedi ve 18. Yüzyıl'da Fransız Aydınlanması filozofları sayesinde azamî nüfuzuna ulaştı. Voltaire ve J. J. Rousseau Fransız Devrimin'de doruğa ulaşan ve liberalizm'in Kıta Avrupası veya kurucu tipinin kendisinden türediği entelektüel hareketin en etkili şahsiyetleriydiler. Bu akımın esası, genel bir aklı tutum, rasyonel bir şekilde haklı çıkarılmayan bütün önyargı ve inançlardan âzade olmak ve "rahiplerin ve kralların" otoritesinden kurtuluş için bir talep olarak Britanya geleneğinin aksine, çok fazla belirli bir politik doktrin değildi. Bu hareketin en iyi ifadesi muhtemelen B. de Spinoza'nın "O yalnızca aklın emirlerine göre yaşayan hür bir adamdır" şeklindeki ifadesidir.

19. Yüzyıl'da liberalizm diye adlandırılan şeyin belli başlı muhtevasını sağlayan düşüncenin bu iki farklı kolu düşünce, ifade ve basın hürriyeti gibi birkaç aslı ilke hakkında, muhafazakâr ve otoriteryen görüşlere karşı müşterek muhâlefet yaratmak ve bu nedenle müşterek bir hareketin parçası olarak ortaya çıkmak için, yeterli seviyede uzlaşma içindeydiler. Liberalizm taraftarlarının çoğu aynı anda bireysel girişim özgürlüğüne ve bir nevi bütün insanların eşitliği fikrine inançlarını ikrar ederler ama daha yakın bir inceleme, anahtar terimler "özgürlük" ve "eşitlik" bir dereceye kadar farklı anlamlarla kullanıldığından, bu uzlaşmanın kısmen sadece lafzî olduğunu gösterir. Eski Britanya geleneği için her türlü keyfi zor kullanımına karşı yasal koruma anlamındaki bireysel özgürlük temel değer iken, Kıta Avrupası geleneğinde, her grubun kendi hükümet şekline dair self-determinasyon talebi en önemli yeri işgal etti. Bu, Kıta Avrupası akımının, Britanya tipi liberal geleneğin başlıca kaygısından farklı bir problem ile ilgilenen, demokrasi hareketi ile erken ortaklığına ve âdeta özdeşleşmesine yol açtı.

19. Yüzyıl'da liberalizm diye bilinen bu fikirler, biçimlenme dönemleri süresince, henüz bu isimle tanımlanmamıştı. "Liberal" sıfatı tedricen, Adam Smith "liberal eşitlik planı, özgürlük, ve adâlet" ifadelerini yazdığındaki gibi tesadüfi ibarelerde kullanıldığında, 18. Yüzyıl'ın son dönemlerinde politik anlamını üstlendi. Bununla birlikte, liberalizm bir politik hareketin ismi olarak ancak sonraki yüzyılın başlangıcında, önce 1812'de İspanyol Liberal Partisi'nce kullanıldığında ve kısa süre sonra Fransa'da parti ismi olarak kabul edildiğinde meydana çıkar. Britanya'da, Liberalizm terimi ancak Whigler ve Radikaller 1840'ların başlangıcından itibaren Liberal Parti adıyla bilinen tek bir partide birleştikten sonra bu suretle kullanılmaya başlandı. Radikaller Kıta Avrupası geleneği diye tanımladığımız akım tarafından büyük

ölçüde esinlendirildiklerinden, azamî nüfuz dönemindeyken İngiliz Liberal Partisi dahi bahsedilen iki geleneğin bir birleşimine dayalıydı.

Bu vakıalar karşısında, “liberal” terimini münhasıran bu farklı geleneklerin her ikisi için de benimsemek yanıltıcı olacaktır. Bazen bu geleneklere, sırasıyla, “İngiliz”, “klâsik” veya “evrimci” ve “Kıta Avrupası” ya da “kurucu” tip akımlar şeklinde atıfta bulunmaktadır. Aşağıdaki tarihsel incelemede her iki tip üzerinde de durulacaktır, ancak sadece ilki belirli bir politik doktrin geliştirdiğinden, sonraki sistematik yorumlama ilki üzerine yoğunlaşmak zorunda kalacaktır.

Burada ifade edilmelidir ki, ABD, 19. Yüzyıl süresince Avrupa'nın büyük kısmına tesir eden, Avrupa'da milliyetçiliğin ve sosyalizmin daha genç hareketleri ile mücadele eden, ve 1870'lerde etkisinin doruğuna ulaşan, ve bundan sonra yavaşça gerileyen ama yine de 1914'e kadar kamu hayatı iklimini belirleyen akımla karşılaştırılabilir liberal bir akımı asla geliştirmedir. Benzer bir hareketin ABD'de bulunmayış nedeni, esasen, Avrupa liberalizminin başlıca yüce gayelerinin ekseriyetle kuruluşundan itibaren Birleşik Devletler'in kurumlarında somutlaştırılmış ve kısmen de politik partilerin gelişiminin ideolojilere dayalı partilerin gelişimine elverişsiz yönde olmasıydı. Gerçekten de, son zamanlarda “liberal” terimi ABD'de Avrupa'da sosyalizm diye adlandırılan akımı tanımlamak için kullanılmakta iken, Avrupa'da şu an ve geçmişte de “liberal” terimiyle adlandırılan akım günümüzde ABD'de, bir miktar mazur görme ile, “muhafazakâr” olarak adlandırılmaktadır. Fakat Avrupa'da “liberal” unvanını kullanan politik partilerin hiçbirisinin artık 19. Yüzyıl liberal ilkelerine bağlı olmayışları da aynı şekilde doğrudur.

Tarihsel

2. Klâsik ve Ortaçağa Ait Kökler

Old Whig'lerin evrimci liberalizmlerini kendisinden biçimlendirdikleri temel ilkeler uzun bir tarih öncesi geçmişe sahiptir. Bu ilkeleri formüleştiren 18. Yüzyıl düşünürleri, gerçekten de, çoğunlukla klâsik ilkçağdan süzülen fikirlerle ve İngiltere'de mutlakiyetçilik tarafından söndürülmemiş belirli bazı ortaçağ geleneklerince desteklenmiştir.

Bireysel özgürlük idealini açıkça formüleştiren ilk insanlar İÖ 4. ve 5. Yüzyıllar klâsik dönemi süresince eski Yunanlılar ve bilhassa da Atinalılardı. Bu dönemin modern anlamıyla bireysel özgürlüğü bildiğinin bazı 19. Yüzyıl yazarlarınca inkârı, bir Atinalı generalin Sicilya seferindeyken son derece tehlikeli bir anda, askerlerine “istedikleri gibi yaşayabilmeleri için kısıtlayıcı bağlardan âzade şahsî karar verebilme yetkisini” kullanmalarına müsaade etmiş bir ülke için savaştıklarını hatırlatmasına benzer vakıalar tarafından açık bir şekilde çürütülmüştür. Atinalılar'ın özgürlük anlayışı hukuk çatısı altında özgürlük veya, popüler deyimim kullanışıyla, hukukun kral olduğu bir insanlar arası ilişkiler durumu idi. Klâsik dönemin başlangıcı sıra-

sında, bu özgürlük anlayışı, eski adını kullanmaksızın hâlen Aristo tarafından açıkça tasvir edilen, hukuk önünde eşitlik ya da *isonomia* idealinde anlatımını buldu. Bu hukuk vatandaşın özel alanının devlete karşı korunmasını kapsadı. Bu koruma o kadar ilerlemişti ki, “Otuz Tiran” (Thirty Tyrants) yönetimi altında dahi, bir Atinalı vatandaş eğer evinin içinde ise tamamen emniyetteydi. Hatta, Ephorus tarafından anlatılmıştır ki (aktaran Strabo), Girit’te özgürlük devletin en yüce faydası addedildiğinden, anayasa “mülkiyeti özellikle onu kazanan kişi için” korudu, “hâlbuki bir kölelik durumunda her şey hükmedilene değil ama hükmedene aittir.” Atina’da yerleşik hukuk tarafından keyfi harekettten men edilmiş olmakla sınırlandırılmayı reddeden türden bir meclisin ilk örneklerini evvelce bulmamıza rağmen, halk meclisinin yasa değiştirme yetkileri tam mânâsıyla sınırlanmıştı. Bu liberal idealler, özellikle bütün hükümet yetkilerini sınırlandıran doğal bir hukuk ve hukuk önünde bütün insanların eşitliği anlayışları ile, bu idealleri şehir devletinin sınırlarının dışına yayan Stoacı filozoflarca ileri seviyede geliştirilirdir.

Bu Yunan özgürlük idealleri modern dönemlere öncelikle Romalı yazarların eserleri aracılığıyla aktarıldı. Bu yazarlar arasında büyük bir farkla en önemlisi ve muhtemelen bu fikirlerin modern dönemin başlangıcında yeniden canlanmasına diğer isimlerden çok daha fazla ilham veren yegâne şahsiyet Marcus Tullius Cicero idi. Ama, en azından tarihçi Titus Livius ve imparator Marcus Aurelius, on altıncı ve 17. Yüzyıl düşünürlerinin, liberalizmin modern gelişiminin başlangıcında, özellikle kendisinden esinlendikleri kaynaklar arasına dâhil edilmelidirler. Buna ilâveten, Roma, Avrupa kıtasına, bir hayli katı bir özel mülkiyet anlayışına odaklanan, hatta Justinian yönetimi altındaki kanunlaştırma (codification) hareketine kadar, yasanın çok az müdahalede bulunduğu ve bunun sonucunda hükümet yetkilerinin icrasından daha çok bu yetkiler üzerine bir sınırlama olarak addedilen ziyadesiyle bireyci bir özel hukuku devretti.

Ayrıca, ilk modern düşünürler, ortaçağ boyunca korunmuş ve modern çağın başlangıcında mutlak monarşi tarafından Avrupa kıtasında söndürülmüş bir hukuk çatısı altında özgürlük geleneğinden de esinlenebildiler. Modern bir tarihçinin (R. W. Southern) tasvir ettiği gibi, orta çağda yasa tarafından değil de keyfi irade tarafından yönetime karşı nefret oldukça derin seviyeye ilerledi, ve bu nefret hiçbir zaman bu dönemin ikinci yarısındaki kadar tesirli ve tatbikî bir güç olmamıştı... Hukuk özgürlüğün düşmanı değildi: bilâkis, özgürlüğün çerçevesi bu dönemde tekâmül eden şaşırtıcı bir yasa çeşitliliği ile çizildi... Özgürlük, yönetimi altında yaşadıkları artan sayıdaki kurallar üstünde ısrar ile, her hususta aynı şekilde arandı.

Bu anlayış, Kıta Avrupası’nda bir doğa yasası şeklinde tasavvur edilmiş, fakat İngiltere’de yasa koyucunun ürünü olmayan ama gayrişahsî adâlet için devamlı bir araştırmadan ortaya çıkan Örf ve Âdet Hukuku (Common Law) olarak varlık gösteren, hükümetten ayrı ve onun üstündeki hukuka inançtan güçlü bir destek kazandı.

Kıta Avrupası'nda bu fikirlerin şekli olgunlaşması, bu olgunlaşma ilk büyük sistemasyonunu Aristo'dan türeyen temeller üzerinde, Thomas Aquinas'ın ellerinde kazandıktan sonra, bilhassa ortaçağ bilginlerince¹ devam ettirildi; 16. Yüzyıl sonu itibarıyla, bu anlayış bazı İspanyol Cizvit filozoflarınca, özellikle de, yalnızca 18. Yüzyıl İskoç filozofları tarafından yeniden canlandırılacak olan, büyük kısmını önceden işledikleri iktisadî alanda, esasen liberal bir siyaset sistemi hâline getirilmişti.

Nihayet, 17. ve 18. Yüzyıl İngiliz gelişiminin büyük ölçüde kendisinden esinlendiği, İtalyan Rönesansı'nın şehir devletlerindeki, özellikle Floransa'da ve Hollanda'daki ilk gelişmelerden de bahsedilmesi gerekir.

3. İngiliz Whig Geleneği

1688'in "Görkemli Devrim"inin (Glorious Revolution) ardından, bu devrimin iktidara taşıdığı Whig Partisi'nin başlıca ilkeleri olan hukukun hâkimiyeti veya egemenliği fikirleri, İngiliz Sivil Savaşı ve Commonwealth dönemi süresince yapılan tartışmalar sırasında, nihaî olarak açıkça telâffuz edilir hâle geldi. Klâsik biçimlendirmeler John Locke'un *Second Treatise on Civil Government* (*Sivil Hükümet Üzerine İkinci İnceleme* [1689]) isimli eseri tarafından ikmâl edildiler, buna rağmen bu eser bazı hususlarda yerleşmiş gelenek ve kanunların 18. Yüzyıl Britanya düşünürlerinin özelliği olagelen izahından çok daha rasyonalist bir yorumunu sunar. (Daha tam bir açıklama Whig doktrininin ilk yorumcuları Algernon Sidney ve Gilbert Burnet'in yazılarını da göz önünde tutmak zorundadır.) Yine bu dönemde, yakın zamanlara kadar Britanya liberalizminin özelliği hâlinde kalan, Britanya liberal hareketi ile çoğunlukla muarız² ve Kalvinist ticarî ve sınaî sınıfların yakın işbirliği meydana çıktı. Bu ortaklığın, bir ticarî teşebbüs ruhu geliştiren aynı sınıfların, aynı zamanda, Kalvinist Protestanizm'e sadece daha açık oldukları anlamına gelip gelmediği veya bu dinî görüşlerin daha doğrudan liberal politika ilkelerine yol açıp açmadıkları burada daha fazla üzerinde düşünülemez kadar çok tartışmalı bir konudur. Fakat, başlangıçta bir hayli müsamahasız dinî mezhepler arasındaki mücadelenin nihayetinde müsamaha kaidelerini doğurması ve Britanya liberal hareketinin Kalvinist Protestanizm ile yakından bağlantılı kalması gerçeği şüphe götürmezdir.

18. Yüzyıl akışında, genel hukuk kuralları ve icraî yetkileri üzerine ağır kısıtlamalar ile sınırlandırılmış Whig hükümet doktrini Britanya doktrininin ayırıcı özelliği hâline geldi. Bu doktrin, bilhassa Montesque'nun *Esprit des Lois* (Kanunların Ruhu-1748) ve diğer Fransız yazarların, özellikle de Voltaire'in eserleri vasıtasıyla büyük ölçüde dünyaya tanıtıldı. Britanya'da entelektüel temeller daha ileri seviyede bilhassa İskoç ahlâk filozofları, herkesten önce David Hume ve Adam Smith'çe, ve ilâveten onların İngiliz çağdaşları ve hemen sonraki hâleflerince geliştirildi. Hume kendi felsefî çalışmasında sadece liberal hukuk teorisinin temelini sunmakla kal-

¹ Schoolmen; Ortaçağ'da skolastik görüşlü veya eğilimlilerin genel adı. -ç.n.

² Nonconformist; İngiltere'de Anglikan kilisesine bağlı olmayanları ifade eder. -ç.n.

madı, ayrıca *History of England* (İngiltere Tarihi 1754-62) isimli çalışmasında, söz konusu anlayışı Britanya sınırları ötesinde tanınır hâle getiren, Hukukun Üstünlüğü (Rule of Law) ilkesinin tedirici gelişimi olarak İngiliz tarihinin bir yorumunu sundu. Adam Smith'in kesin katkısı, eğer bireyler uygun hukuk kurallarıyla sınırlandırılmışlar ise, varlığını spontane bir surette oluşturan, kendi kendisini üreten (self-generating) bir düzenin açıklamasıydı. Onun *Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* (Ulusların Zenginliğinin Doğası ve Nedenleri Üzerine Araştırma-1776) isimli çalışması, belki de, diğer herhangi tek bir çalışmanın yapabileceğinden daha çok, modern liberalizmin gelişiminin başlangıcını işaretler. Bu kitap, hükümet yetkilerine yönelik, bütün keyfî yetkilere büsbütün itimatsızlıktan doğan bu sınırlamaların Britanya'nın iktisadî refahının temel nedeni olduğunu insanların anlamasını sağladı.

Bununla birlikte, Britanya'daki liberal bir hareketin başlangıcına çok geçmeden Fransız Devrimi'ne karşı bir tepki, ve Kıta Avrupası ya da kurucu liberalizm fikirlerini İngiltere'ye taşımak için çabalayan, devrimin İngiltere'deki hayranlarına itimatsızlık tarafından ara verildi. Liberalizmin bu erken "İngiliz" gelişiminin sonu, Whig doktrinini Amerikan kolonistlerinin³ savunusunda çok zekice yeniden ifade etmesinin ardından, şiddetle Fransız Devrimi fikirleri aleyhine dönen Edmund Burke'un eseri ile işaretlenir.

Old Whig'lerin ve Adam Smith'in doktrinine dayalı gelişim ancak Napolyon Savaşları'nın bitişinin ardından yeniden başladı. Daha ileri entelektüel gelişim, büyük ölçüde, İskoç ahlâk filozoflarının, *Edinburg Review* çevresinde toplanmış, çoğu Adam Smith geleneğindeki iktisatçılar olan öğrencilerinden bir grupça yönlendirildi; pür Whig doktrinini, Hume'un tarihsel çalışmasında 18. Yüzyıl için yaptığını 19. Yüzyıl için yapan, tarihçi T. B. Macaulay tarafından Kıta Avrupası düşüncesine geniş çapta tesir eden bir şekilde bir kere daha yeniden ifade edildi. Bununla birlikte, bu gelişim zaten Benthamcı "Felsefî Radikallerin" liderleri olduğu ve Britanya geleneğinden ziyade Kıta Avrupası'nı izleyen radikal bir akımın hızlı gelişimi ile aynı döneme denk gelmişti. Yaklaşık 1842 yılından itibaren Liberal Parti adıyla bilinen ve yüzyılın kalan süresi boyunca Avrupa'da liberal akımın en önemli temsilcisi olarak kalan politik partinin 1830'lu yıllarda kendisinden doğduğu şey bu geleneklerin nihayetinde birleşmesiydi.

Bununla birlikte, bundan uzun süre önce, diğer bir kesin katkı Amerika'dan gelmişti. Britanya özgürlük geleneğinin temel unsurları olarak anladıkları şeyin, eski Britanya kolonistlerince yazılı bir anayasada yapılan açık formülasyonu hükümet yetkilerinin sınırlandırılmasını tasarladı, ve özellikle Haklar Bildirgesi'ndeki (Bill of Rights) temel özgürlüklerin ifadesi de, Avrupa'da liberalizmin gelişimini derin bir şekilde etkilemiş olan bir politik kurumlar modelini sağladı. Birleşik Devletler'in,

³ Colonists; Sömürge altında yaşayanlar. -ç.n.

yalnızca kendi halkı politik kurumlarında özgürlüğü koruyan tedbirleri zaten somutlaştırdıklarını hissettiği için, asla ayrı bir liberal hareket geliştirmemesine rağmen, Avrupalılar için Birleşik Devletler özgürlüğün hayâl âlemi, ve İngiliz kurumlarının 18. Yüzyıl süresince yapmış olduğu kadar, politik emellere ilham veren örnek hâline geldiler.

4. Kıta Avrupası Liberalizminin Gelişimi

Fransız Aydınlanması filozoflarının radikal fikirleri, politik sorunlara temelde Turgot, Condorcet ve Abbe Sieyes tarafından uygulanmış şekilleriyle, Devrimci ve Napolyonik dönemlerde Fransa'da ve Kıta'nın komşu ülkelerinde ilerici düşünceye büyük ölçüde hükmetti; fakat belirli bir liberal akıma dair ancak Restorasyon'dan sonra konuşulabilir. Fransa'da liberal akım Temmuz Monarşisi (1830-48) süresince zirve noktasına ulaştı, ama bu dönemden sonra küçük bir elitle sınırlı kaldı. Fransız liberal akımı birkaç farklı düşünce kollarından meydana getirilmişti. Britanya geleneği addettiği akımı Kıta Avrupası şartlarına göre sistemize etmeye ve uyarlamaya yönelik önemli bir girişim Benjamin Constant tarafından yapıldı ve F. P. G. Guizot'un liderliği altında "doktrinerler" adıyla bilinen bir grup tarafından 1830 ve 1840'lı yıllar boyunca daha ileri seviyede geliştirildi. Onların "garantizm" olarak bilinen programı esasında bir anayasal hükümet sınırlamaları doktriniydi. 19. Yüzyıl ilk yarısının Kıta Avrupası liberal hareketinin en önemli parçasını oluşturan bu anayasal doktrin için, yeni kurulmuş Belçika devletinin 1831 Anayasası önemli bir model olarak hizmet gördü. Belki de en önemli Fransız düşünür olan, Alexis de Tocqueville de büyük ölçüde Britanya'dan türeyen bu geleneğe mensuptu.

Bununla birlikte, başlangıçtan itibaren Kıta Avrupası'nda hâkim liberalizm tipini Britanya liberalizminden büyük ölçüde farklı kılan özellik, kendisini güçlü bir ruhban sınıfı, dindar ve umumiyetle de gelenekselcilik karşıtı bir tutumla ifade eden, en iyi onun hür düşünce veçhesi olarak tanımlanan şeydir. Sadece Fransa'da değil, ayrıca Avrupa'nın diğer Roman Katolik bölgelerinde de, Roma kilisesiyle daimî çatışma, hakikatten de, liberalizmin öyle bir hususiyeti oldu ki, özellikle, yüzyılın ikinci yarısında, kilise "modenizme" ve bundan dolayı liberal reforma yönelik çoğu taleplere karşı meşum mücadeleye giriştikten sonra, birçok insan için bu çatışma liberalizmin aslı hususiyeti gibi göründü.

Yüzyılın ilk yarısı süresince, 1848 devrimlerine kadar, Fransa'da ve yine, Batı ve Orta Avrupa'nın kalan çoğu kısmındaki liberal akım, aynı zamanda, Britanya liberalizmine nazaran, demokratik hareket ile çok daha yakından müttefik idi. Liberal akım, gerçekten de, demokratik hareket ve yüzyılın ikinci yarısı boyunca yeni sosyalist hareket tarafından büyük ölçüde yerinden edildi. Serbest ticaret hareketinin liberal grupları canlandırdığı, yüzyılın yaklaşık olarak ortasındaki kısa bir dönem dışında, liberalizm Fransa'nın politik gelişiminde tekrar önemli bir rol oynamadı,

ne de 1848 yılından sonra Fransız düşünürler liberalizm doktrinine herhangi bir önemli katkıda bulundular.

Bir dereceye kadar, önemli bir rol Almanya'daki liberal hareket tarafından oynandı ve 19. Yüzyılın ilk çeyreği süresince daha farklı bir gelişme vuku buldu. Çoğunlukla, Britanya ve Fransa'dan türeyen fikirlerce etkilendikleri hâlde, bu gelişme üç en büyük ve ilk Alman liberalin fikirlerince dönüşüme uğrattılar, filozof Immanuel Kant, bilgin ve devlet adamı Wilhelm von Humboldt ve şair Friedrich Schiller. Kant bireysel hürriyetin ve Hukukun Hâkimiyeti'nin (veya Almanya'da bilindiği gibi *Rechtsstaat*'ın) koruması olarak hukuk anlayışı üzerine odaklanan, David Hume'un teorisine benzer çizgilerde bir teori sundu; Humboldt, zamanında sadece ufak bir kısmı yayınlanan, ancak nihayet 1854'te yayınlandığı (ve İngilizce'ye çevrildiğinde) sadece Almanya'da değil ayrıca İngiltere'de J. S. Mill ve Fransa'da E. Laboulaye gibi muhtelif düşünürler üzerinde de geniş tesir ifa eden, *On the Sphere and Duties of Government (Hükümet Alanı ve Görevleri Üzerine [1792])* isimli erken dönem çalışmasında bütünüyle hukuk ve düzenin muhafazasıyla sınırlandırılmış bir devletin tarifini geliştirdi. Nihayet, şair Schiller muhtemelen, Almanya'daki bütün tahsilli halkı kişisel özgürlük idealiyle aşına hâle getirmek için herhangi bir diğer kişiden daha çok şey yaptı.

Prusya'da, Freiherr von Stein reformları süresince, liberal bir siyasete yönelik bir ilk başlangıç vardı, ancak, bu başlangıç Napolyon Savaşları'nın bitişinden sonraki diğer bir tepki dönemince takip edildi. Ancak 1830'larda, başlangıçtan itibaren İtalya için de doğru olduğu gibi- ülkenin birleştirilmesini hedefleyen milliyetçi bir akım ile yakın ortaklık kuran, genel bir liberal hareket gelişmeye başladı. Alman liberalizmi, genellikle güneyde Fransız modeli daha etkili iken, kuzey Almanya'da nispeten daha fazla Britanya modelince yönlendirilen, temelde anayasacı bir akım idi. Bu durum bilhassa, güneyde idarenin mutad (ordinary) mahkemelerden bağımsızlığını vurgulayan Kuvvetler Ayrılığı'nın Fransız yorumunca yönlendiriliyor iken, kuzeyde epeyce katı bir Kanun Hâkimiyeti (veya *Rechtsstaat*) anlayışını meydana getiren, hükümetin keyfi yetkilerini sınırlandırma sorununa yönelik farklı bir tutum ile ifadesini buldu. Bununla birlikte, güneyde, özellikle de Baden ve Württemberg'de, 1848 Devrimi'nden önceki dönemde Alman liberal düşüncesinin ana merkezi olan, C. von Rotteck ve C. T. Welcker'in *Staatslexicon* çevresinde daha faal bir liberal teorisyen grubu meydana çıktı. Bu devrimin başarısızlığı bir başka kısa tepki dönemi daha getirdi, ancak, 1860'lar ve 1870'lerin başlangıcında bir süre için, sanki Almanya dahi liberal bir düzene doğru hızla ilerliyormuş gibi göründü. Katî suretle *Rechtsstaat*'ı kurmak için tasarlanmış anayasal ve yasal reformlar işte bu dönemde tamamlandı. Belki de, 1870'lerin ortası liberal akımın Avrupa'da azamî nüfuzunu ve doğuya doğru en kapsamlı genişlemesini kazandığı bir dönem addedilmelidir. 1878'de korumacılığa geri dönüş ve yaklaşık olarak aynı dönemde Bismarck tarafından başlatılan

yeni sosyal politikalar ile birlikte, akımın tersine dönüşü başladı. Bir düzine yıldan biraz daha fazla bir süredir gelişmekte olan liberal parti hızla çöktü.

Hem Almanya'da hem de İtalya'da liberal akımın gerileyişi, ulusal birlik hareketi ile ortaklığını kaybettiğinde ve *yeni* devletlerin güçlendirilmesine yönelik dikkate ortak olduğunda, ve bundan daha fazlası, işçi hareketinin başlangıcı, liberalizmi o vakte kadar işçi sınıfının politik açıdan faal kısmının desteklediği "ileri" parti konumundan mahrum ettiğinde başladı.

5. Klâsik İngiliz Liberalizmi

19. Yüzyıl'ın çok büyük kısmı boyunca, liberal ilkelerin hayata geçirilmesine en çok yaklaştığı görülen Avrupa ülkesi Büyük Britanya idi. Büyük Britanya'da bu ilkelerin çoğunluğu sadece güçlü bir liberal parti tarafından değil, ayrıca nüfusun çoğunluğu tarafından, hatta çoğu kez liberal reformların başarısında vasıta olan muhafazakârlarca da kabul edilmiş görünüyordu. Ardından Britanya'nın Avrupa'nın kalanı için liberal bir modelin temsilcisi olarak görünebildiği büyük olaylar, 1829 Katolik Eşit Haklar Yasası,⁴ 1832 Reform Yasası ve tahıl yasalarının 1846'da Muhafazakâr Sir Robert Peel tarafından kaldırılmasıydı. Bu vakitten itibaren, liberalizmin iç politikaya dair temel talepleri karşılandı ve heyecan serbest ticaretin tesisine yoğunlaştı. Serbest ticaret hareketi 1820 Merchants' Petition (Tüccarların Dilekçesi) ile başlatıldı, 1836'dan 1846'ya kadar Anti-Corn-Law League (Tahıl Yasası Karşıtları Birliği) tarafından devam ettirildi ve özellikle, Richard Cobden ve John Bright'ın liderliği altında, Adam Smith ve takipçisi klâsik iktisatçıların liberal ilkelerinin gerektirdiğinden biraz daha aşırı bir bırakınız yapsınlar (*laissez faire*) konumu alan bir grup radikal tarafından geliştirildi. Onların hâkim serbest ticaret pozisyonu güçlü bir emperyalist, müdahaleci ve militarist karşıtı bir tavır ve hükümet yetkilerinin genişlemesinden hoşlanmama ile birleştirildi; kamu harcamalarının artışının esasen deniz aşırı ilişkilerde istenilmeyen müdahalelerden ileri geldiği kabul edildi. Onların muhâlefeti, özellikle merkezî hükümetin yetkilerinin genişletilmesine karşı yöneltildi ve ilerlemelerin çoğunluğu yerel yönetim ya da gönüllü organizasyonların otonom çabalarından beklendi. "Reform" kelimesinin, liberal akımın ancak 1867 İkinci Reform Yasası devrinde kendisiyle yakından ortak olduğu demokrasinin genişletilmesinden daha çok, eski sûiistimâl ve imtiyazların kaldırılmasına işaret edişi ile, "Barış, Tasarruf ve Reform" ifadesi bu dönemin liberal düsturu oldu. Bu hareket, serbest ticaretin Britanya'da tesisi ve çok geçmeden her zaman ve her yerde yürürlükte olacağına dair yaygın beklentiye yol açan bir ticarî antlaşma olan, Fransa ile yapılan 1860 Cobden Antlaşması ile birlikte zirvesine erişmişti. Britanya'da bu dönemde, ayrıca, liberal akımın önde gelen şahsiyeti, önce

⁴ Catholic Emancipation Act; Katoliklerin devlet dairelerinde ve orduda görev yapma yasağını kaldırın İngiliz yazılı kanunu. -ç.n.

Mâliye Bakanı (Chancellor of Exchequer) ve özellikle 1865'de Palmerston'un ölümünün ardından, dış politika hususunda, en yakın arkadaşı John Bright ile beraber, liberal ilkelerin yaşayan temsilcisi olarak genel kabul gören, liberal Başbakan W. E. Gladstone sahneye çıktı. Onunla birlikte, aynı zamanda, Britanya liberalizminin güçlü ahlâkî ve dinî görüşlerle eski ortaklığı yeniden canlandı.

19. Yüzyıl'ın ikinci yarısı müddetince, entelektüel sahada yoğunlukla tartışılan liberalizmin temel ilkeleri, W. von Humboldt'un pozisyonuna benzer bir bireyci minimum devletin koyu taraftarı filozof Herbert Spencer ile etkili bir yorumcu buldu. Ancak, John Stuart Mill meşhur kitabı *On Liberty'de* (*Hürriyet Üstüne* [1859]) eleştirisini en çok, hükümet faaliyetlerinden ziyade, fikir istibdadına karşı yönlendirdi ve dağıtımçı adâlet taraftarlığı ve diğer bazı eserlerindeki sosyalist gayelere yönelik genel bir sempatik tavır ile liberal entelektüellerin büyük bir kısmının ılımlı bir sosyalizme tedrici geçişini hazırladı. Bu eğilim, eski liberallerin hâkim olarak negatif nitelikli özgürlük anlayışlarına karşı devletin pozitif görevlerini vurgulayan, filozof T. H. Green'in etkisi ile farkedilebilir derecede desteklendi.

Ancak, 19. Yüzyıl'ın son çeyreği liberal kamp içinde liberal doktrinlerin bir hayli dâhilî eleştirisine tanık olsa da ve Liberal Parti yeni işçi hareketi lehine destek kaybetmeye başlıyor idiye de, Liberal Parti'nin müdahaleci ve emperyalist unsurların ilerleyen bir sızmasını bertaraf edememiş olmasına rağmen, liberal fikirlerin Büyük Britanya'daki üstünlüğü 20. Yüzyıl'ın başlangıcına kadar devam etti ve korumacı taleplerin yeniden canlanmasının yenilgiye uğratılmasında başarı sağladı. Hâlefi H. H. Asquith'in yönetimi altında sosyal politikada üstlenilen yeni denemelerin eski liberal ilkeler ile ancak şüpheli surette uyumlu olmasına rağmen, belki de, H. Campbell Bannerman hükümeti (1904) eski tip liberal hükümetin sonuncusu kabul edilmelidir. Fakat, genel itibariyle denilebilir ki, Britanya politikasının liberal dönemi Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesine kadar sürdü ve Britanya'da liberal fikirlerin hâkim gelen nüfuzuna ancak bu savaşın tesirleriyle son verildi.

6. Liberalizmin Gerileyişi

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından, icraî konumlardaki kıdemli Avrupalı devlet adamlarının bazıları ve diğer liderler yine de esas itibariyle liberal bakış ile yönlendirilse de, ve öncelikle savaş öncesi dönemin politik ve ekonomik kurumlarını onarmak için girişimler yapılırsa da, birkaç faktör liberalizmin etkisinin İkinci Dünya Savaşı'na kadar aralıksız gerilemesini beraberinde getirdi. En önemlisi, sosyalizmin, özellikle entelektüellerin büyük kısmının kanaatinde, liberalizmi ilerici hareket olarak yerinden etmesiydi. Böylece, politik tartışma esasen, farklı amaçlarla da olsa, her ikisi de devletin artan faaliyetlerini destekleyen sosyalistler ve muhafazakârlar arasında sürdürüldü. Ekonomik güçlükler, işsizlik ve istikrarsız para birimleri hükümetin daha çok ekonomik kontrolünü talep eder göründüler ve korumacılığın

ve diğer milliyetçi politikaların yeniden canlanmasına yol açtılar. Sonuç, hükümet bürokratik aygıtının hızlı bir büyümesi ve hükümetçe geniş kapsamlı keyfi yetkilerin kazanılmasıydı. Savaş sonrası ilk on yıl boyunca zaten güçlü olan bu eğilimler, 1929 Birleşik Devletler çöküşünü izleyen, Büyük Bunalım süresince dahi daha belirgin hâle geldiler. Altın standardının nihaî terki ve 1931’de Büyük Britanya’nın korumacılığa geri dönüşü bir serbest dünya ekonomisinin kesin sonuna işaret eder görüldü. Avrupa’nın büyük kısmındaki diktatöryel ve totaliteryen rejimlerin yükselişi, sadece bu yükselişten doğrudan doğruya etkilenmiş ülkelerdeki kalan zayıf liberal gruplara son vermekle kalmadı, ayrıca bu yükselişin doğurduğu savaş tehti-di Batı Avrupa’da dahi ekonomik meseleler üzerine artan bir hükümet hâkimiyetine ve ulusal kendi kendine yeterliliğe doğru bir eğilime yol açtı.

İkinci Dünya Savaşı’nın bitişinin ardından, kısmen her türden totaliteryen rejimlerin baskıcı karakterine dair yeni bir farkındalık ve kısmen de iki savaş arası dönemde yükselen uluslararası ticaret engellerinin ekonomik buhrandan ekseriyetle sorumlu olduğunun kabulü sebebiyle, bir kez daha liberal fikirlerin geçici bir yeniden canlanması vuku buldu. Temsilî başarı 1948 tarihli Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Antlaşması (GATT) idi, ancak, Ortak Pazar ve EFTA⁵ gibi daha büyük bir ekonomik birlik yaratmaya yönelik teşebbüsler de görünüşte aynı istikameti hedeflemişti. Fakat, liberal ekonomik ilkelere bir geri dönüşü vaat eder görünen en dikkate değer olay, Ludwig Erhard’ın girişimiyle, kendisini açıkça bir “sosyal piyasa ekonomisi” olarak adlandıran şeye adanmış, ve sonuç itibarıyla, çok geçmeden galip milletleri refah açısından geride bırakmış olan yenik Almanya’nın olağanüstü ekonomik iyileşmesiydi. Bu olaylar, bir süre için, esas itibarıyla liberal ekonomik rejimin kendisini Batı ve Orta Avrupa’da yeniden mukavemetle kurabilmesini mümkün görünür kılan, benzeri görülmemiş bir yüksek refah dönemine öncülük ettiler. Bu dönem entelektüel sahada dahi liberal politikanın ilkelerini tekrar ifade etmek ve geliştirmek için yenilenmiş çabaları meydana getirdi. Ancak, refah süresini uzatmaya ve para ve kredi genişlemesi araçları ile tam istihdamı sağlamaya yönelik gayretler, sonunda, istihdamın kendisini yaygın işsizliği doğurmaksızın enflasyonun durdurulamayacağı bir şekilde ayarladığı, dünya çapında bir enflasyonist gelişmeyi yarattı. Fakat, işleyen bir piyasa ekonomisi, hükümetin çok geçmeden enflasyonun etkileriyle mücadele etmek için fiyat ve ücret kontrolünü kullanma mecburiyetini hissedecek olması nedeniyle, hızlanan enflasyonun altında muhafaza edilemez. Enflasyon her zaman ve her yerde kontrol altında (directed) bir ekonomiye yol açtı, ve fakat oldukça olasıdır ki, enflasyonist bir politikaya teslimiyet piyasa ekonomisinin yıkımını ve merkezden yönetilen totaliteryen ekonomik ve politik sisteme geçişi ifade eder.

Hâlihazırda, klâsik liberal konumun savunucuları, bilhassa iktisatçılar arasında, tekrar oldukça az sayılara düşmüştür. Ve “liberal” adı, Avrupa’da dahi, bir süreden beri ABD için geçerli olduğu gibi, esasen sosyalist emeller için bir ad olarak kullanılmaktadır, çünkü J. A. Schumpeter’in ifadesiyle “mükemmel ama niyet edilmemiş

⁵ EFTA; (Avrupa Serbest Ticaret Birliği) AB dışında ortaya çıkmış bir entegrasyon hareketi. -ç.n.

bir övgü olarak, serbest teşebbüs sisteminin düşmanları etiketi kendilerine mâl etmenin akılcıl olduğunu düşündüler.”

Sistematik

7. Liberal Özgürlük Anlayışı

Sadece “Britanya” ya da evrimci liberalizm tipi belirli bir politik program geliştirdiğinden liberalizm ilkelerinin sistematik bir açıklamasına yönelik bir girişim bu tipe yoğunlaşmak zorunda kalacaktır, ve Kıta Avrupası ya da kurucu tipin görüşlerinden ancak ara sıra tezat oluşturan noktanın izahı usûlüyle bahsedilecektir. Bu gerçek, ayrıca, çoğunlukla Kıta Avrupası’nda politik ve ekonomik liberalizm arasında çizilen, (*liberalismo* ve *liberismo* arasındaki ayrım olarak, bilhassa İtalyan filozof Benedetto Croce tarafından incelenen) ama Britanya tipine tatbik edilemeyen, diğer bir ayrımın reddedilmesini talep eder. Cebrî güçlerin verilmesi hükümete, bütün liberallerin korumak istediği, bireysel amaçların seçimindeki özgürlüğü dahi sınırlamaktan başka bir şey yapmayan, esasen keyfî ve ayrımcı yetkileri verdiği hâlde, Britanya geleneği için bu ikisi birbirinden ayrılamaz, çünkü hükümetin cebrî yetkilerinin genel âdil davranış kurallarının uygulanması ile sınırlandırılması temel prensibi, hükümeti bireylerin ekonomik faaliyetlerini yönlendirme ve kontrol etme gücünden mahrum eder. Bütün amaçlara yönelik araçların kontrolü olarak, ekonomik kontrolün imkân dâhilindeki bütün hürriyetlerin bir sınırlandırılmasını meydana getirmesine karşın, hukukun himayesi altında özgürlük ekonomik özgürlüğü belirtir.

İşte bu bağlantıda, farklı liberalizm türlerinin bireysel özgürlük talebi ve bu talebin ima ettiği bireysel kişiliğe saygı üzerine görünüşteki mutabakat önemli bir farklılığın üstünü örter. Liberalizmin en parlak devri süresince, bu özgürlük anlayışının epeyce belirli bir anlamı vardı: bu anlayış öncelikle hür insanın keyfî zorlamaya tâbi olmadığı anlamına geldi. Fakat, toplum içinde yaşayan insan için, bu türden zorlamaya karşı korunma bütün insanlar üzerinde, onları başkalarını zorlama imkânından yoksun bırakarak, bir kısıtlamayı gerektirir. Herkes için özgürlük ancak, Immanuel Kant’ın ünlü formülü ile, eğer her bir kişinin özgürlüğü diğer herkesin eşit özgürlüğü ile bağdaştığından daha fazla genişlemediyse kazanılabilir. Bu nedenle, liberal özgürlük anlayışı, mecburen, her bir kişinin özgürlüğünü herkes için aynı özgürlüğü korumak amacıyla sınırlayan, hukukun himayesi altında bir özgürlük idi. Bu anlayış, kimi zaman tecrit edilmiş bir bireyin “doğal özgürlüğü” olarak tanımlanan şey değil ama, toplum içinde mümkün ve diğer insanların özgürlüğünü korumak için mecburî olan kurullarla sınırlandırılmış özgürlük anlamına geldi. Liberalizm, bu bakımdan, anarşizmden kesin bir şekilde ayrı tutulmalıdır. Liberalizm, eğer herkes mümkün olduğu kadar özgür olacaksa, cebir kullanımının tamamen ortadan kaldırılamayacağını, ama bireylerin veya grupların keyfî olarak diğerlerini zorlamasını önlemek için gerekli seviyeye sadece düşürülebilir olduğunu kabul

eder. Bu sınırlar dâhilinde kaldığı sürece, bireyin zorlanmaktan kaçınabilmesini sağlayan şey, bilinen kurallarla sınırlandırılmış bir saha içindeki hürriyet idi.

Ayrıca, bu özgürlük sadece özgürlüğü korumak için tasarlanmış kurallara riayet etmeye muktedir olanlara temin edilmiş olabilir. Farklı vesayet derecelerinin çocukların ve aklı melekelerinin tamamına sahip olmayan kişilerin durumunda uygun addedilmesine karşın, sadece reşit ve aklı başında, hareketlerinden dolayı tamamıyla sorumlu oldukları farz edilenler bütünüyle bu özgürlüğe ehil addedilirler. Ve herkes için aynı özgürlüğü korumak amacıyla tasarlanmış kuralların ihlâli ile, bir kişi ceza olarak, bu kurallara riayet edenlerin yararlandığı cebirden muafiyet hakkını kaybedecektir.

Böylece, hareketlerinden dolayı sorumlu tutulduklarına hükmedilmiş herkese verilen bu özgürlük, aynı zamanda, bu insanları kendi akıbetlerinden de sorumlu tutar: hukukun koruması herkesi kendi amaçlarının takibinde desteklemek iken, hükümetten bireylere çabalarının belirli sonuçlarını garanti etmesi beklenemezdi. Bireyi kendi bilgisi ve kabiliyetlerini kendisince seçilen amaçların takibinde kullanmaya muktedir kılmak, bu bireyleri başkalarının refahına en büyük katkıyı yapmak için en iyi teşvik etme yöntemi olmaya ilâveten, hükümetin herkese temin edebileceği en büyük fayda olarak da addedildi. Bir bireyin, hiçbir otoritenin bilemeyeceği, kendi özel şartları ve yeteneklerince mümkün kılınan en iyi çabalarını meydana getirmenin, her bir kişinin özgürlüğünün diğer herkese sunabileceği en önemli fayda olduğu düşünülmüştü.

Liberal özgürlük anlayışı çoğunlukla sadece negatif bir anlayış olarak tarif edilmektedir, ve gerçekten de öyledir. Barış ve adâlet gibi, özgürlük bir kötülüğün (evil) bulunmayışına, fırsatlar açan ama belirli faydaları garanti etmeyen bir duruma işaret eder; bu koşulun farklı bireylerce takip edilen maksatlar için ihtiyaç duyulan araçların elde mevcut olma ihtimâlini arttırması beklenmiş olsa dahi. Bu suretle, liberal özgürlük talebi, toplum ya da devlet belirli malları arz etmelidir iddiası değil, ama bireysel çabalar önündeki bütün insan yapımı engellerin kaldırılması talebidir. Bu anlayış, gerekli görüldüğü yerde böyle bir kolektif girişime ya da en azından belirli hizmetlerin temin edilmesi için daha etkili bir yola engel olmaz, ama bunu başvurulan bir çare (expediency) ve bu suretle, hukukun çatısı altında eşit özgürlük temel ilkesi ile sınırlanmış addeder. 1870’lerde başlayan liberal doktrinin gerileyişi, belirli/özel amaçların muazzam bir çeşitliliğine ulaşma araçları üzerinde, genellikle devletin sunumunun sağladığı devlet hâkimiyeti olarak, özgürlüğün yeniden yapılan bir yorumu ile yakından bağlantılıdır.

8. Liberal Hukuk Anlayışı

Liberalizmin hukuk çatısı altında özgürlük anlayışının veya keyfi cebir kullanımına yer vermemeyişinin mânâsı, bu bağlamda “hukuk” ve “keyfi” kelimelerine verilen

anlama dönüşür. Kısmen bu ifadelerin kullanımındaki farklılıklardan dolayı, liberal gelenek içinde iki akım arasında bir fikir ayrılığı vardır. Kıta Avrupası liberallerinin bir çoğu ve Jeremy Bentham'a göre, Bentham'ın da ifade ettiği gibi, "her yasa bir özgürlük ihlâli olduğundan, her yasa bir kötülüktür." John Locke gibi düşünenlere göre ise özgürlük ancak hukukun çatısı altında var olabilir. (Locke'un ifadesiyle, "zira, diğer herkesin keyfi iradesi kendisi üzerinde despotça hükmediyor iken, kim özgür olabilir ki?")

Elbette, doğrudur ki, kanun özgürlüğü imha etmek için kullanılabilir. Ancak, yasanın her ürünü John Locke, David Hume, Adam Smith, Immanuel Kant veya sonraki İngiliz Whig'lerinin özgürlüğün himayesi olarak kabul ettikleri anlamda bir yasa değildir. Onlar özgürlüğün vazgeçilmez himayesi olarak hukuka dair konuştuklarında, akıllarındaki şey, yasama otoritesince yayınlanan her emir değil, ama sadece özel hukuku ve ceza hukukunu teşkil eden âdil davranış kurallarıydı. Hükümetçe uygulanan kuralların Britanya liberal geleneğinde özgürlüğün koşullarını tarif etmek için kullanıldığı anlamıyla yasa olarak nitelenebilmesi için, İngiliz Örf ve Âdet Hukuku (Common Law) gibi bir hukukun mecburen sahip olması gereken, ama yasama meclisi ürünlerinin illaki sahip olmaya ihtiyaç duymadığı, belirli vasıflara sahip olması gerekmişti: bu kurallar, bilinmeyen sayıdaki gelecek zamana ait misallere tamamen benzer şekilde uygulanabilen, bireylerin koruma altındaki alanını tanımlayan ve bu yüzden belirli emirlerden ziyade, esas itibarıyla yasaklamalar niteliğine sahip genel bireysel davranış kuralları olmalıydılar. Bu nedenle, bu kurallar, aynı zamanda, özel mülkiyet kurumundan ayrılmazdırlar. İşte bu âdil davranış kurallarınca belirlenen sınırlar dâhilinde, bireyin bilgisini ve yeteneklerini kendisine uygun görünen herhangi bir tarzda kendi maksatlarının takibinde kullanmak için özgür olması gerekliydi.

Bu suretle, cebrî hükümet yetkilerinin bu âdil davranış kurallarının icrası ile sınırlandırılmış olduğu farzedildi. Bu anlayış, liberal geleneğin aşırı bir kanadı dışında, hükümetin vatandaşlara diğer bazı hizmetleri de sunmasına engel olmaz. Bu sadece, hükümetten diğer hangi hizmetleri tedarik etmesi için talepte bulunulmuş olursa olsun, bu gibi amaçlar için ancak kendi tasarrufuna sunulmuş kaynakları kullanabileceği, ama özel vatandaşa (private citizen) karşı güç kullanamayacağı anlamına geldi; veya diğer bir deyişle, vatandaşın kişiliği ve mülkiyeti hükümet tarafından belirli amaçlarının muvaffakiyeti için bir vasıta olarak kullanılamaz. Bu anlamda, yeteri kadar yetkilendirilmiş yasama meclisinin bir kanunu bir diktatörün kanunu kadar keyfi olabilir, gerçekten de, belirli kişilere ya da gruplara yönlendirilmiş ve bir evrensel uygulanabilirlik kuralını takip etmeyen herhangi bir emir veya yasaklama keyfi olarak addedilebilir. Böylece, terimin eski liberal gelenekte kullanıldığı anlamıyla, *bir cebir filini* keyfi yapan şey, onun hükümetin özel gayesine hizmet etmesidir. Bu, bütün diğer tatbik mevkiine konmuş âdil davranış kurallarının hizmet ettiği, kendi

kendisini üretici genel bir faaliyet düzeninin muhafazası için gereken bir evrensel kural tarafından değil, ama belirli/özel bir irade filince belirlenir.

9. Hukuk ve Faaliyetlerin Kendiliğinden Düzeni

Liberal teorinin âdil davranış kurallarına yüklediği önem, her biri kendi bilgisi temelinde kendi amaçlarını takip eden, farklı bireyler ve grupların kendi kendisini üretici veya kendiliğinden faaliyet düzeninin muhafazası için zarurî bir koşul olduklarının kavranmasına dayalıdır. En azından, liberal teorinin 18. Yüzyıl'daki büyük kurucuları David Hume ve Adam Smith çıkarların doğal bir ahengini varsaymadılar, fakat daha doğrusu, farklı bireylerin farklı çıkarlarının uygun davranış kurallarına riayet edilerek uzlaştırılabilir olduğunu ileri sürdüler; ya da çağdaşları Josiah Tucker'in ifade ettiği gibi, "İnsan doğasındaki evrensel saik (mover), yani kendi faydasını düşünme (self-love), kendi çıkarını takip etmeye yönelik göstereceği çabalarla kamu çıkarını teşvik edecek... şekilde bir istikamet alabilir." Bu 18. Yüzyıl yazarları gerçekten de ekonomik düzen araştırmacıları oldukları kadar hukuk filozoflarıydılar da ve onların hukuk anlayışı ile piyasa düzeni teorileri birbirine yakından bağlantılıdır. Onlar, anladılar ki, ancak belli hukuk ilkelerinin kabulü, bilhassa özel mülkiyet kurumu ve sözleşmelerin uygulanması, ayrı ayrı bireylerin faaliyet planlarının öyle bir karşılıklı intibakını temin eder ki, bütün bu bireyler şekillendirdikleri faaliyet planlarının gerçekleştirilmesi için iyi bir fırsata sahip olabilirler. Daha sonra ekonomik teorinin açık seçik göz önüne serdiği gibi, farklı bilgi ve hünerlerini kendi gayelerinin hizmetinde kullanıyorlar iken, insanları birbirlerine hizmet etmeye muktedir kılan şey bireysel planların işte bu karşılıklı intibakı idi.

Bu nedenle, davranış kurallarının işlevi, bireysel çabaları kararlaştırılmış belirli amaçlara göre intizama koymak değil, ama her bir kişinin kendi gayelerinin takibinde diğerlerinin çabalarından mümkün olduğunca istifade etmeye muktedir olması gereken genel bir faaliyet düzenini temin etmektir. Böyle bir kendiliğinden düzenin oluşumuna yardım eden kurallar geçmişteki uzun tecrübenin mahsulü kabul edildi. Ve bu kuralların geliştirilebilir addedilmelerine rağmen, yeni deneyimin arzu edilir olarak gösterdiği gibi, bu gelişmenin yavaşça ve adım adım ilerlemesi gerektiği düşünülmüştü.

Böyle bir kendisini üretici düzenin en büyük faydası sadece, bencilce ya da diğergamca olsun, bireyleri kendi amaçlarını takip etmede serbest bırakması değildi. Ayrıca, bu farklı bireylerin bilgisi şeklinde var olan ve mümkün hiçbir yolla tek bir yönlendirici otoriteye sahiplenilemeyecek, geniş çapta dağıntık özel yer ve zaman şartları bilgisinin kullanımını mümkün kılan şey, bu düzendi. Bilinen herhangi bir yolla meydana getirilebilecek toplumun toplam üretimi kadar büyük bir üretime sebep olan şey, özel olgulara ait bu bilginin merkezden güdümlü bir ekonomik faaliyet sistemi altında mümkün olandan daha fazla şekildeki işte bu kullanımıdır.

Ancak, böyle bir düzenin oluşumunun, uygun hukuk kurallarının kısıtlaması altında işleyen, piyasanın kendiliğinden güçlerine bırakılmasının daha kapsamlı bir düzeni ve özel koşullara daha tam bir intibakı sağlamasına karşın, bu aynı zamanda, bu düzenin hususî muhteviyatının bilinçli iradeye tâbi olmadığı ama ekseriyetle raslantıya bırakıldığı anlamına gelir. Hukuk kuralları çerçevesi ve piyasa düzeninin oluşumuna hizmet eden bütün muhtelif hususî kurumlar bu düzenin belirli bireyler ya da gruplar üzerine özel etkilerini değil, ama sadece genel ya da soyut karakterini belirleyebilir. Bu düzenin gerekçelendirilmesi herkes için artan fırsatları ve her bir kişinin konumunun büyük ölçüde kendi çabalarına bağlı kılınmasını içeriyor ise de, bu düzen yine de her birey veya grup için sonucu, ne onların ne de herhangi başka birisinin kontrol edemeyeceği, aynı zamanda beklenmedik şartlara bırakır. Bu yüzden, bir piyasa ekonomisinde kendisi vasıtasıyla bireylerin payının belirlendiği bu süreç, Adam Smith'ten bu yana, sıklıkla her bir kişi için sonuçların kısmen yeteneğine ve çabasına kısmen de tesadüfe bağlı olduğu bir oyuna benzetilmektedir. Bireylerin bu oyunu oynamak için nedenleri vardır, çünkü bu oyun bireysel payların içinden alındığı havuzu, herhangi başka bir yöntemin yapabileceğinden daha büyük hâle getirir. Ancak aynı zamanda, bu oyun her bireyin payını her türden raslantıya tâbi kılar ve kesinlikle bu payın kişisel hünere veya bireysel gayretlerin diğerlerince takdirine her zaman tekabül ettiğini garanti etmez.

Bu durumun meydana getirdiği, liberal adâlet anlayışının daha ileri seviyedeki meseleleri üzerinde düşünmeden önce, liberal hukuk anlayışının içinde şekillendirildiği belirli anayasal ilkeleri göz önünde tutmak gereklidir.

10. Doğal Haklar, Kuvvetler Ayrılığı ve Egemenlik

Cebir kullanımının genel âdil davranış kurallarının uygulanması ile sınırlandırılmasına dair temel liberal ilke bu açık şekliyle nadiren ifade edilmektedir, fakat genellikle karakteristik liberal anayasacılığın iki anlayışı ile ifadesini bulmaktadır; (aynı zamanda temel haklar ya da insan hakları olarak tanımlanan) bireyin feshedilemez veya doğal hakları anlayışı ve kuvvetler ayrılığı anlayışı. 1789 Fransa İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'nin ifade ettiği gibi, aynı zamanda liberal ilkelerin etkili ve en veciz ifadesi olarak: "Hakların emniyetle garanti edilmediği ve kuvvetler ayrılığının belirlenmediği bir toplum anayasaya sahip değildir."

Bununla birlikte, "özgürlük, mülkiyet, güvenlik ve baskıya direnme" gibi belirli temel haklar ve daha özel bir şekilde düşünce, ifade, toplanma ve basın hürriyeti gibi, ilk kez Amerikan Devrimi esnasında meydana çıkan özgürlüklerin bilhassa garanti altına alınması fikri, genel liberal ilkenin, özellikle önemli olduğu düşünülen ve, sayılmış haklarla sınırlı olarak, genel ilke kadar ileri gitmeyen belirli haklara yönelik sadece bir uygulanmasıdır. Bu hakların, sadece genel ilkenin özel uygulamaları olması, bu temel hakların hiçbirisinin mutlak bir hak olarak işleme tutulmamaları, ama

hepsinin sadece genel yasalar tarafından sınırlandırılmadıkları kadarıyla genişledikleri gerçeğinden doğar. Ancak, en genel liberal ilkeye göre hükümetin bütün cebri faaliyetinin bu türden genel kuralların uygulanması ile sınırlandırılmış olması gerektiğinden, herhangi bir himaye edilen haklar kataloğu veya beyannamesinde listelenmiş bütün temel haklar ve böyle belgelerde asla somutlaştırılmamış diğer pek çoğu bu genel ilkeyi ifade eden tek bir hüküm ile emniyet altına alınabilir. Ekonomik özgürlük için doğru olduğu gibi, şayet bireylerin faaliyetleri belirli yasaklarla (veya belirli izinlerin gerekliliği) ile değil ama sadece herkese eşit bir şekilde uygulanabilir genel kurallarla sınırlandırılabilirse, diğer bütün özgürlükler de korunabilir.

Aslı anlamındaki kuvvetler ayrılığı ilkesi, aynı zamanda, aynı genel ilkenin bir uygulamasıdır; ama yalnızca, yasama, yargı ve yürütme arasındaki ayırımıda “hukuk” terimi, ilkeyi ilk kez ileri sürenlerin yaptığı gibi, âdil davranışın genel kuralları dar anlamıyla kavrandığı sürece bu böyledir. Yasama meclisi, yasaları sadece bu dar anlamıyla kabul ettiği müddetçe, bu türden genel kurallara itaati sağlamak için, mahkemeler cebir kullanımını ancak emredebilir (ve yürütme de ancak uygulayabilir). Bununla birlikte, bu sadece yasama kuvveti (John Locke’un kanaatinde olması gerektiği gibi) dar anlamıyla kanun vazetmekle sınırlandırıldığı müddetçe doğru olur, fakat eğer, yasama meclisi uygun gördüğü emirlerden herhangi birisini yürütmeye verebiliyor ise ve yürütmenin bu minvalde yetkilendirilmiş herhangi bir icrası meşru addedildiyse doğru olmaz. Yasama meclisi olarak adlandırılan temsilci meclisin, bütün modern devletlerde olduğu gibi, yürütme faaliyetini muayyen meselelere yönlendiren en yüksek hükümet otoritesi olduğu ve kuvvetler ayrılığının tamamıyla yürütmenin bu şekilde yetkilendirilmediği herhangi bir şeyi yapmaması gerektiği anlamına geldiği yerde, bu, bireysel özgürlüğün, terimi liberal teorinin kullandığı, dar anlamındaki yasalar tarafından sınırlandırılmasını temin etmez.

Kuvvetler ayrılığının orijinal anlayışında ima edilen yasama yetkilerinin sınırlandırılması, aynı zamanda, herhangi bir sınırlandırılmamış veya egemen gücün, ya da en azından herhangi bir örgütlenmiş güç otoritesinin her istediğini yapabilmesi fikrinin bir reddini ima eder. Çok açıkça John Locke’ta ve tekrar ve tekrar sonraki liberal doktrinde görülen, böyle bir egemen gücü kabule yönelik reddediş, günümüzün hâkim yasal pozitivizm anlayışları ile bu orijinal anlayışın çatıştığı esas noktalardan birisidir. Bu anlayış, bütün örgütlenmiş gücün bu türden sınırlandırılmasının, genel kanaatin yetkilendirmediği *türden* bir faaliyete girişen, herhangi bir güce (veya örgütlenmiş iradeye) bağlılığı reddeden bir genel kanaat durumunca meydana getirilebileceği gerekçesiyle, bütün meşru gücün tek bir egemen kaynaktan veya örgütlenmiş bir “irade”den türetilmesi mantıkî zorunluluğunu reddeder. Genel kanaat gibi bir gücün dahi, belirli irade fiillerini formülleştirebilme yeteneğinde olmasa da, yine de bütün hükümet organlarının meşru gücünü belirli genel vasıflara sahip faaliyetlerle sınırlandırabileceğine inanır.

11. Liberalizm ve Adâlet

Liberal adâlet anlayışı liberal hukuk anlayışıyla yakından bağlantılıdır. Liberal adâlet anlayışı iki önemli hususta günümüzde yaygın kabul gören anlayıştan farklılık arz eder: bu anlayış, özel çıkarlardan bağımsız objektif âdil davranış kurallarının keşfedilmesi imkânına duyulan bir inanç üzerine temellendirilir; ve kendisini, insan davranışının farklı bireyler veya grupların sosyal mevkileri üzerine muayyen sonuçları ile değil, ama sadece, insan davranışının hakkaniyeti ya da insan davranışını yöneten kurallarla ilgilendirir. Özellikle sosyalizme karşıt olarak, liberalizmin dağıtımçı adâlet veya artık daha sıklıkla “sosyal” adâlet diye adlandırılan şeyle değil de, karşılıklı uygulanan adâlet (commutative justice) ile ilgilendiği söylenebilir.

Keşfedilebilen ama keyfi olarak yaratılamayan âdil davranış kurallarının varlığına inanç, bu türden kuralların büyük çoğunluğunun her zaman şüphe edilmeksizin kabul edilmiş olacakları ve belirli bir kuralın hakkaniyeti hakkındaki herhangi bir şüphenin, genel kabul görmüş kuralların bu ana bütünü bağlamında, kabul edilecek kuralın kalan diğer kurallarla bağdaşır olacağı bir şekilde, çözümlenmesi gerektiği gerçeğine dayanır; yani, bu kural bütün diğer âdil davranış kurallarının kendisine hizmet ettiği aynı tür soyut faaliyet düzeninin oluşumuna hizmet etmeli, ve bu kurallardan herhangi birisinin icapları ile çatışmamalıdır. Böylece, herhangi bir belirli kuralın âdilliği testi, bu kuralın, bütün diğer kabul edilmiş kurallarla tutarlı olduğunu kanıtlamasından dolayı, evrensel seviyede uygulanmasının imkân dâhilinde olup olmadığıdır.

Liberalizmin özel çıkarlardan bağımsız bir adâlete inancının, modern düşünce tarafından katî suretle reddedilen, bir doğa yasası anlayışına dayandığı sık sık iddia edilir. Ancak, bu inanç, sadece terimin çok özel bir anlamıyla, doğa yasasına inanca bağlı gibi gösterilebilir. Bu özel anlamdaki doğal hukukun etkili bir şekilde yasal pozitivizm tarafından çürütüldüğü katıyen doğru değildir. Yasal pozitivizmin saldırılarının geleneksel liberal itikadın (creed) bu aslı kısmını itibardan düşürmek için çok şey yaptığı inkâr edilemez. Gerçekten de, liberal teori yasal pozitivizm ile bütün yasaların bir yasa koyucunun (esasen keyfi) iradesinin ürünü olduğu ya da olması gerektiği iddiası hususunda çatışma içindedir. Ancak, özel mülkiyet ve sözleşme şartlarına dayalı kendi kendisini devam ettiren düzenin genel ilkesi bir kere kabul edildiğinde, genel kabul görmüş kurallar sistemi içerisinde, -bütün sistemin mantıksal temelininin gerekli kıldığı- özel sorunlara gerekli özel cevaplar bulunacaktır, ve bu sorunlar için uygun cevaplar keyfi olarak icat edilmekten ziyade keşfedilmek zorunda kalacaklardır. Hukukî görüşün (legitimate conception) diğerlerinden ziyade, “vakanın niteliği”nce gerektirilen bu hususî kuralları kendisinden doğurduğu olgu işte budur.

Dağıtımçı adâlet ideali liberal düşünürleri sık sık cezbetmektedir, ve belki de onların pek çoğunu liberalizmden sosyalizme yönlendiren başlıca sebeplerden biri ol-

maktadır. Dağıtımçı adâletin tutarlı liberallerce niçin reddedilmesi gerektiğine dair neden iki veçhelidir; dağıtımçı adâletin kabul edilmiş ya da keşfi mümkün genel ilkelerinin bulunmaması, ve bu türden ilkeler üzerinde anlaşılabilir dahi, verimliliği kendi bilgi ve yeteneklerini kendi maksatları için kullanmakta hür olan bireylere dayalı bir toplumda uygulamaya geçirilemeyişleridir. Belirli menfaatlerin belirli kişilere, hünerleri veya ihtiyaçlarına tekabül eden mükâfatlar olarak temin edilmesi, bu mükâfatlar her ne şekilde belirlenirse belirlensin, eğer bireyler sadece genel âdil davranış kurallarıyla sınırlandırılırsa kendisini şekillendirecek olan, spontane düzenden bütünüyle farklı türde bir toplum düzeni gerektirir. Bu, içindeki bireylerin ortak bölünmez bir amaçlar hiyerarşisine hizmet ettirildiği ve amirane bir faaliyet planı ışığı altında ihtiyaç duyulan şeyleri yapmalarının istendiği (en iyi, bir organizasyon olarak tanımlanabilir) türden bir düzeni gerektirir. Bu anlamdaki kendiliğinden bir düzen herhangi tek bir ihtiyaçlar düzenine hizmet etmez, ama yalnızca çok çeşitli bireysel ihtiyaçların takibi için en iyi fırsatları sağlar iken, bir organizasyon bütün üyelerinin aynı amaçlar sistemine hizmetini önceden varsayar. Ve her bireyin bir otoritenin bu bireyin hak ettiğini düşündüğü şeyi almasını sağlamak amacıyla gerekli olacak, toplumun bütününden oluşan kapsamlı tek bir organizasyon türü, aynı zamanda, içindeki her bireyin aynı otoritenin emrettiği şeyi yapmak zorunda olacağı bir toplumu üretmeye mecburdur.

12. Liberalizm ve Eşitlik

Liberalizm yalnızca, bireylerin altında faaliyet gösterdiği şartları belirlediği sürece, devletin bunu herkes için aynı biçimsel kurallara göre yapmasını talep eder. Liberalizm tarafından bütün yasal ayrıcalıklara, hükümetin herkese sunmadığı özel avantajları bazılarına vermesine karşı çıkılır. Ancak, kendine özgü cebir gücü olmaksızın, hükümet farklı bireylerin beklentilerini belirleyen şartların yalnızca küçük bir kısmını kontrol edebildiğinden, ve bu bireyler kendilerini içinde buldukları (fizikî ve sosyal) çevreye ilâveten hem yetenekleri ve hem de bilgileri bakımından ister istemez oldukça farklılaştıklarından, aynı yasalar altında eşit muamele farklı kişilerin bir hayli farklı sosyal mevkileri ile sonuçlanır; buna karşın, farklı bireylerin sosyal mevkilerini ya da fırsatlarını eşitlemek için, hükümetin bu bireylere farklı şekilde muamelede bulunması zarurî olacaktır. Diğer bir deyişle, liberalizm yalnızca, farklı bireylerin nisbî sosyal mevkilerinin kendisiyle belirlendiği usûlün veya oyunun kurallarının, farklı bireyler için özel sonuçlarının değil, ama bu usûlün kendisinin âdil olmasını (veya en azından adâletsiz olmamasını) talep eder; çünkü bu sonuçlar, bir hür insanlar toplumunda, daima bireylerin kendi faaliyetlerine ve hiçkimsenin bütünüyle belirleyemeyeceği ya da öngöremeyeceği çok sayıda diğer şartlara da bağlı olacaktır.

Klâsik liberalizmin en parlak devrinde, bu talep genellikle bütün mesleklerin yetenekli kişilere açık olması gerekliliği ile, veya daha müphem ve hatalı şekilde

“fırsat eşitliği” olarak ifade edildi. Ancak, aslında bu sadece, kişiler arası yasal ayrımcılıkların sonucunda oluşan, daha yüksek mevkilere yükselmeye yönelik engellerin kaldırılması anlamına geldi. Bu talep, bu suretle, farklı bireylerin imkânlarının eşitlenebileceği anlamına gelmedi. Sadece farklı bireysel kabiliyetleri değil, ama her şeyden önce bireysel çevrelerinin kaçınılmaz farklılıkları, ve bilhassa içinde yetiştikleri aile yine bireylerin beklentilerini bir hayli farklılaştırır. Bu nedenle, çoğu liberale böylesine çekici gelen, sadece bütün bireylerin başlangıç imkânlarının başlama çizgisinde eşit olduğu bir düzenin âdil kabul edilebilir olduğu fikrinin özgür bir toplumda gerçekleştirilmesi olanaksızdır; bu fikir, bütün farklı bireylerin içinde çalıştığı çevrenin, bireylerin kendi bilgi ve becerilerini bu çevreyi şekillendirmek için kullanabildiği bir özgürlük idealiyle büsbütün uzlaştırılmaz olacak tasarlanmış bir manipülasyonunu gerektirir.

Fakat, liberal yöntemlerle kazanılabilecek maddî eşitlik derecesine yönelik dar sınırların var olmasına rağmen, biçimsel eşitlik için, yani sosyal köken, vatandaşlık, ırk, inanç, cinsiyet ve benzerlerine istinaden yapılan, bütün ayrımcılıklara karşı mücadeleye liberal geleneğin en güçlü özelliklerinden biri olarak kaldı. Liberal gelenek, maddî konulardaki büyük farklılıkları bertaraf etmenin mümkün olduğuna inanamamasına rağmen, bu farklılıkların olumsuz tesirini (sting) dikey hareketliliğin aşamalı bir artışıyla ortadan kaldırmayı umdu. Kendisi aracılığıyla bu dikey hareketliliğin sağlanacağı başlıca araç, en azından, bütün gençleri sonrasında yeteneklerine göre üzerinde yükselebilecekleri merdivenin ilk basamağına yerleştirecek, evrensel bir eğitim sisteminin (gerektiğinde kamu fonları üzerinden) teminidir. Böylece, bazı hizmetlerin şimdiye kadar bunları kendileri için sağlayamamış kişilere sunulması iledir ki, çoğu liberal, en azından, bireyleri içinde doğdukları sınıfa bağlayan sosyal engelleri azaltmak için çabaladı.

Liberal eşitlik anlayışı ile daha şüpheli bir şekilde uygun düşen bir başka tedbir ise liberal çevrelerde de geniş destek kazanmıştır, yani gelirin daha fakir sınıfların çıkarına yeniden bir dağılımına ulaşma aracı olarak müterakki vergilemenin kullanımını. Böyle bir müterakki vergilemenin herkes için aynı olduğu söylenebilecek veya daha varlıklıların üzerindeki ek vergi yükü derecesini sınırlayacak bir kurala denk düşmesini sağlayacak hiçbir kıstas bulunamayacağından, *genel itibariyle* müterakki olan bir vergileme yasa önünde eşitlik ilkesiyle çatışma içindedir ve genellikle 19. Yüzyıl liberallerince de bu böyle kabul edilmiştir.

13. Liberalizm ve Demokrasi

Herkes için aynı kukuk kuralları üzerinde ısrar ederek ve bunun sonucunda bütün yasal imtiyazlara yönelik muhâlefet ile birlikte, liberalizm demokrasi hareketi ile yakın bir ortaklık kurdu. 19. Yüzyıl'daki anayasal hükümet mücadelesinde, liberal ve demokratik hareketler gerçekten de çoğu kez birbirinden ayırt edilemez diler.

Ancak, zamanla, bu iki doktrinin son tahlilde farklı meselelerle ilgili oldukları hakikatin önemi gittikçe daha görünür hâle geldi. Liberalizm hükümet görevleri ile, özellikle de onun bütün yetkilerinin sınırlandırılması ile ilgilidir.

Demokrasi hükümeti kimin yöneteceği sorunuyla ilgilidir. Liberalizm bütün iktidarların ve bundan dolayı, aynı zamanda, çoğunluğun iktidarının da sınırlandırılmasını gerektirir. Demokrasi cari çoğunluğun fikrini hükümet yetkilerinin yegâne meşruiyet kıstası addetti. İki ilke arasındaki farklılık, eğer demokrasi ve liberalizmin karşıtlarını dikkate alırsak en açık hâliyle göze çarpar: demokrasinin karşıtı otoriteryen hükümettir; liberalizmin karşıtı ise totaliteryenizmdir. Bu sistemlerin her ikisi de zorunlu olarak diğerinin karşıtını dışlamaz: bir demokrasi totaliteryen yetkileri tamamen kullanabilir, ve en azından otoriteryen bir hükümetin liberal ilkeler üzerinde hareket edebileceği akla uygundur.

Bu nedenle, liberalizm sınırlandırılmamış demokrasi ile bağdaşmaz, nitekim o diğer bütün sınırlandırılmamış hükümet şekilleri ile de bağdaşmaz. Liberalizm, yasamayı etkin bir şekilde sınırlandırmak amacıyla, bir anayasada açıkça vazedilmiş ya da genel kanaat tarafından kabul edilmiş ilkelere bağlanmayı talep ederek, çoğunluk temsilcilerinininkiler de dâhil, hükümet yetkilerinin kısıtlanmasını önceden varsayar.

Böylece, liberal ilkelerin tutarlı tatbikinin demokrasiye yol vermesine rağmen, demokrasi liberalizmi, ancak ve eğer, çoğunluk benzer şekilde bütün vatandaşlara sunulamayan özel avantajları destekçilerine ihsan etme yetkilerini kullanmaktan kaçındıkça koruyacaktır. Bu koruma ise yetkileri, üzerinde çoğunluk arası bir muhtemel mevcudiyetinin muhtemel olduğu, genel âdil davranış kuralları anlamındaki yasaların kabulü ile sınırlandırılmış bir temsilci meclis ile başarılabilir. Ancak, bu koruma belirli hükümet tedbirlerini alışkanlıkla yönlendiren bir mecliste en az ihtimâlde sahiptir. Hakikî yasamayı hükümet yetkileri ile birleştiren, ve bundan dolayı hükümet yetkilerinin icrasında kendisinin değiştiremeyeceği kurullarla sınırlandırılmamış, böyle bir temsilci mecliste, çoğunluk muhtemelen ilkeler üzerine gerçek bir anlaşmaya dayalı olmayacaktır, ama muhtemelen, karşılıklı olarak birbirlerine özel avantajlar ihsan edecek muhtelif örgütlenmiş çıkar gruplarının koalisyonundan meydana gelecektir. Sınırlandırılmamış yetkilere sahip bir temsilci organda hemen hemen kaçınılmaz olduğu gibi, kararlara özel menfaatlerin farklı gruplarla mübadelesi yoluyla ulaşıldığı ve yönetmeye muktedir bir çoğunluğun teşekkülünün böyle bir mübadeleye bağlı bir yerde, gerçekten de, bu yetkilerin yalnızca hakikî genel çıkarlar için kullanılması neredeyse imkânsızdır.

Ancak, bu nedenlerle, hemen hemen kesinlikle görülür ki, sınırlandırılmamış demokrasinin liberal ilkeleri, çoğunluğu destekleyen muhtelif gruplara menfaat sağlayan, ayrımcı kanunlar lehine terk etmesine karşın, aynı zamanda, demokrasinin eğer liberal ilkeleri terk ederse uzun vadede kendisini koruyup koruyamayacağı da şüphelidir. Şayet hükümet çoğunluk kararlarıyla etkin bir şekilde idare edilmek için

çok fazla kapsamlı ve karmaşık vazifeleri üstlenirse, fiilî yetkilerin gittikçe artarak demokratik kontrolden bağımsızlaşan bir bürokratik aygıtta devredilmesi kaçınılmaz görünür. Bundan dolayı, liberalizmin demokrasi iradesince terk edilmesinin uzun vadede demokrasinin de ortadan kaybolmasına yol açması imkânsız değildir. Özellikle, demokrasinin kendisine doğru meyleder görüldüğü kumanda ekonomisi benzeri bir şeyin, etkili bir şekilde idaresi için, otoriteryen yetkilere sahip bir hükümeti gerektireceğine dair çok az şüphe olabilir.

14. Hükümetin Hizmet Görevleri

Liberal ilkelerce talep edilen, hükümet yetkilerinin genel âdil davranış kuralları ile sıkı bir şekilde sınırlandırılması, sadece cebrî hükümet yetkilerine işaret eder. Hükümet, ilâveten, tasarrufuna sunulan kaynakların kullanımı ile, kaynakların vergileme ile arttırılması dışında zor kullanımını icap ettirmeyen birçok hizmeti verebilir; ve galiba liberal akımın bazı aşırı kanatları haricinde bu gibi görevleri deruhte eden bir hükümetin arzu edilirliliği asla reddedilmedi. Bununla birlikte, 19. Yüzyıl'da, yine ikinci derecede ve esasen geleneksel öneme sahip olan ve liberal teori tarafından kısa süre tartışılan, bu tür hizmetlerin merkezî hükümettense yerel hükümetin ellerine bırakılmasının daha iyi olacağını vurgulayan bir fikir vardı. Yol gösterici düşünce merkezî hükümetin gereğinden fazla güçlü olması endişesi ve farklı yerel otoriteler arasındaki rekabetin bu hizmetlerin gelişimini arzu edilen çizgiler üzerinde etkin bir şekilde kontrol etmesi ve yönlendirmesi umudu idi.

Başlangıcından bu yana, zenginliğin genel artışı ve bu artış tarafından tatmini mümkün kılınan yeni istekler bu hizmet faaliyetlerinin muazzam bir artışına yol açmaktadır, ve klâsik liberalizmin bu faaliyetlere yönelik şimdye kadar aldığından çok daha açık ve net bir tavrı zarurî kılmaktadır. Ekonomistlerce "kamu malları" olarak bilinen, tedarik edilirlerse herkese fayda sağladıkları ve kendileri için ödeme yapmak isteyen kişilerle sınırlandırılmadıkları için, yüksek derecede talep edildiği hâlde piyasa mekanizmasınca sunulamayan bu türden çok sayıda hizmetlerin varlığına hiç şüphe olamaz. Suça karşı koruma veya bulaşıcı hastalıkların yayılmasının engellenmesi gibi temel vazifelerden, büyük şehir yığınlarının son derece şiddetli bir şekilde meydana getirdiği çok sayıdaki farklı sorunlara kadar gerekli hizmetler, ancak eğer maliyetlerini karşılayacak kaynaklar vergileme ile arttırılır ise sunulabilir. Bu, eğer bu hizmetler herhangi bir seviyede sunulacak olursa, aynı zamanda mecburen işletilmeleri olmasa da, en azından finansmanları vergileme yetkisine sahip birimlerin ellerine bırakılmalıdır anlamına gelir. Bu ihtiyaç hükümete bu hizmetleri icra etmesi için tekel hakkı verildiği anlamına gelmez, ve bir liberal, bu tür hizmetlerin özel teşebbüs tarafından sunulma yolları keşfedildiğinde, bu sunumun yapılabilir olacağına dair imkânın açık bırakılmasını isteyecektir. Aynı zamanda, bu hizmetlerin merkezî otoritelerden çok mümkün olduğunca yerel otoritelerce sunulması ve yerel vergileme ile masraflarının üstlenilmesi gerektiği şeklindeki geleneksel tercihini

akılda tutacaktır, çünkü bu suretle, en azından belirli bir hizmet için ödeme yapanlar ile bu hizmetten faydalananlar arasında bir bağlantı korunmuş olacaktır. Ancak, bunun ötesinde, liberalizm sürekli artan öneme sahip bu geniş alandaki politikayı yönlendirmek için hemen hemen hiçbir kesin ilke geliştirmemiştir.

Liberalizmin genel ilkelerinin yeni sorunlara uygulanmasındaki başarısızlık kendisini modern Refah Devleti'nin gelişimi esnasında gösterdi. Refah Devleti'nin çoğu amaçlarının liberal bir çerçeve içinde gerçekleştirilmesinin mümkün olmasına rağmen, bu yavaş bir tecrübî sürece ihtiyaç gösterirdi; lâkin bu amaçları doğrudan doğruya en etkili yol vasıtasıyla gerçekleştirme isteği her yerde liberal ilkelerin terk edilmesine yol açtı. Bilhassa, sosyal sigorta hizmetlerinin çoğunun gerçekten rekabetçi bir sigorta amacıyla bir kurumun geliştirilmesi ile sunulması mümkün olabiliyor iken, ve hatta herkes için garanti edilmiş asgarî bir gelir liberal çerçeve içinde de ihdas edilebilecek iken, bütün sosyal sigorta sahasını bir hükümet tekeli yapma, ve bu amaç uğruna inşa edilmiş bütün aygıtı gelirin yeniden dağıtılması için büyük bir makineye dönüştürme kararı, ekonominin hükümet kontrolü altındaki kesiminin tedrici bir büyümesine ve liberal ilkelerin içinde hâlen hâkim olduğu kesiminin ise daimî bir daralmasına yol açtı.

15. Liberal Yasamanın Pozitif Görevleri

Bununla birlikte, geleneksel liberal doktrin sadece yeni sorunlarla yeterli bir şekilde başa çıkmada başarısızlığa uğramakla kalmadı, ayrıca etkin bir piyasa düzenini korumak amacıyla tasarlanmış bir yasal çerçevenin geliştirilmesi için, kâfi derecede açık bir programı asla oluşturmadı. Eğer serbest girişim sistemi faydalı bir şekilde çalışacaksa, daha önce taslağı çizilen negatif kıstası karşılayan yasalar yeterli değildir. Ayrıca, piyasa mekanizmasının tatminkâr şekilde işletilebilmesi için yasaların pozitif muhtevasının da bu negatif kıstasa uyması zaruridir. Bu, bilhassa, rekabetin korunması ve mümkün olduğu kadarıyla da tekeli mevkilerin gelişimini sınırlamaya elverişli kuralları gerektirir. Bu sorunlar 19. Yüzyıl liberal doktrinince bir dereceye kadar ihmâl edildiler ve ancak çok daha yakın zamanlarda bazı "neoliberal" gruplarca sistematik olarak incelendiler.

Bununla birlikte, mümkündür ki, eğer hükümet tarifeler, şirketler hukuku ve sınaî patent yasalarının belli başlı şartları aracılığıyla onun gelişimine yardımcı olmasaydı, teşebbüs sahası içinde tekel asla ciddi bir sorun olmazdı. Yasal çerçeveye rekabete taraf çıkacak bir özellik vermenin ötesinde, tekel ile mücadeleye yönelik özel tedbirlerin zarurî veya arzu edilir olup olmadığı açık bir sorudur. Eğer zarurî ya da arzu edilir iseler, ticareti kısıtlayan gizli anlaşmaların eski Örf ve Âdet Hukuku tarafından yasaklanması, her ne kadar bu hukuk uzun süre kullanılmamış kaldıysa da, böyle bir gelişim için bir temel sağlayabilirdi. Ancak nispeten son zamanlarda, ABD'de 1890 Sherman Yasası ile ve Avrupa'da ise çoğunlukla ancak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra başlayarak, genellikle idarî mercilere verdikleri keyfi yetkiler ne-

deniyle, klâsik liberal ilkeler ile bütünüyle uzlaştırılabilir olmayan, tasarlanmış bir tröst ve kartel karşıtı mevzuata yönelik teşebbüslerde bulunuldu.

Bununla birlikte, liberal ilkelerin uygulanmasındaki başarısızlığın piyasa düzeninin işleyişini gittikçe artarak engelleyen gelişmelere yol açtığı alan, örgütlenmiş işgücü veya sendikaların tekel alanıdır. Klâsik liberalizm işçilerin “birleşme özgürlüğü” taleplerini desteklemişti, ve belki de bu nedenle, daha sonra işgücü sendikalarının başka hiç kimseye izin verilmemiş bir şekilde zor kullanmak için yasa tarafından ayrıcalıklandırılmış kurumlar hâline gelmelerine etkili olarak karşı çıkmakta başarısızlığa uğradı. Piyasa mekanizmasını ücretlerin belirlenmesi için büyük ölçüde işlevsiz kılan şey işgücü sendikalarının bu konumudur, ve eğer fiyatların rekabetçi belirlenimi ücretlere de uygulanmamış ise, bir piyasa ekonomisinin korunabilir olup olmayacağı bir şüpheden daha fazlasıdır. Piyasa düzeninin var olmaya devam edip edemeyeceği ya da onun merkezden planlı bir ekonomik sistem tarafından yerinden edilip edilmeyeceği sorusu, büyük ölçüde onun, mümkün bir şekilde, rekabetçi bir işgücü piyasasını geri getirip getiremeyeceğine bağlıdır.

Bu gelişmelerin etkileri kendilerini hâlen, işleyen bir piyasa düzeninin pozitif hükümet faaliyetine ihtiyaç duyduğuna genellikle inanılan ikinci temel alandaki hükümet faaliyetini etkiledikleri şekilde gösterirler: istikrarlı bir parasal sistemin sağlanması. Klâsik liberalizm altın standardınının, işleyen bir piyasa düzeninin korunmasına elverişli olacak, para ve kredi arzının ayarlanması için otomatik bir mekanizma sağladığını farz etmesine karşın, tarihsel gelişmeler gerçekten de merkezî bir otorite tarafından yapılan tasarlanmış regülasyona yüksek derecede bağlı olan bir kredi yapısı meydana getirdi. Bir süre için bağımsız merkez bankalarının ellerine emanet edilmiş olan bu kontrol, çoğunlukla bütçe politikasının parasal kontrolün başlıca araçlarından birisi hâline getirilmesi nedeniyle, son dönemlerde aslında hükümetlere nakledilmektedir. Hükümetler, böylece, piyasa mekanizmasının işleyişinin bağlı olduğu asli şartlardan birisinin belirlenimi için sorumlu hâle gelmektedirler.

Bütün batı ülkelerinde bu konumdaki hükümetler, sendikal faaliyet tarafından yükseltelen ücretlerde yeterli istihdamı sağlamak amacıyla, parasal talebi mal arzından daha hızla yükselten bir eflasyonist politikayı takip etmeye zorlanmaktadır. Hükümetler, bu zorlanma ile, piyasa mekanizmasını gittikçe artarak işlevsiz hâle getirme tehdidinde bulunan, kendisine doğrudan fiyat kontrolleri ile karşı koymaya mecbur hissedecekleri, hızlanan bir enflasyona doğru sürüklenmektedirler. Bu artık, tarihsel kısımda zaten belirtildiği gibi, liberal bir sistemin temeli olan piyasa düzeninin tedricen tahrip edileceği yol hâline gelmiş görünüyor.

16. Entelektüel ve Maddî Özgürlük

Bu çalışmada yapılan yorumlamanın üzerinde yoğunlaştığı liberalizmin politik doktrinleri kendilerini liberal addeden birçok kişiye itikatlarının bütünü hatta en önemli

kısmı olarak dahi görünmeyecektir. Önceden belirtildiği gibi, “liberal” terimi sık sık ve özellikle de son zamanlarda, hükümetin uygun görevlerine dair belirli görüşlerden çok, özellikle genel bir zihin tutumunu tanımladığı anlamda kullanılmaktadır. Bu nedenle, sonuç itibarıyla, bütün liberal düşüncenin daha genel temelleri ile yasal ve iktisadî doktrinler arasındaki bağlantıya geri dönmek, bu yasal ve iktisadî doktrinlerin, bütün farklı liberalizm kollarının üzerinde mutabakata vardığı, entelektüel özgürlük talebine yol açan fikirlerin tutarlı tatbikinin zarurî sonucu olduklarını göstermek amacıyla uygundur.

Bütün liberal ilkelerin kendisinden doğduğu söylenebilecek merkezî inanış, eğer bir kişinin verili bilgisinin tatbikine güvenmez, ama daha iyi bilginin kendisinden açığa çıkmasının beklenilebileceği, fikirlerin kişiler arası mübadele sürecini teşvik edersek, toplumun sorunlarının daha başarılı çözümlerinin ümit edilebileceğidir. Gerçeğin keşfini veya en azından ulaşılabilecek gerçeğe en iyi yaklaşmayı kolaylaştırdığı farz edilen şey, insanların farklı deneyimlerden türemiş farklı fikirlerinin müzakeresi ve karşılıklı eleştirisidir. Bireysel düşünce özgürlüğü tamamen, her birey yanılabilir kabul edildiği ve en iyi bilginin keşfi sadece, serbest müzakerenin korunduğu, bütün kanaatlerin bu devamlı sınavından beklendiği için talep edildi. Veya başka bir ifadeyle, (gerçek liberallerin güvenmediği) bireysel aklın gücünden daha çok kişiler arası müzakere ve eleştiri sürecinin sonuçları, gerçeğe yönelik tedrici bir ilerleyişin kendisinden beklendiği şeydir. Bireysel akıl ve bilginin gelişimi dahi, ancak birey bu sürecin parçası olabildiği kadarıyla mümkün addedilir.

Entelektüel özgürlüğün temin ettiği bu bilgi ilerleyişi veya gelişimi ve bunu takip eden, bariz bir şekilde arzulanan, insanların amaçlarına ulaşmak için arttırılmış gücü liberal itikadın sorgulanmamış önkabullerinden birisiydi. Bazen hayli âdil olmayan bir şekilde, liberalizmin vurgusunun tamamen maddî gelişim üzerine olduğu iddia edilir. Liberalizmin çoğu sorunların çözümünü bilimsel ve teknolojik bilginin ilerleyişinden beklediği doğruysa da, o bu beklentiye, muhtemelen empirik olarak doğrulanmış olsa da, bir dereceye kadar tenkide açık olmayan (uncritical), özgürlüğün ahlâkî alanda da gelişimi getireceği kanısı ile birleştirdi; en azından, daha erken dönemlerde sadece eksik veya kısmî şekilde kabul edilmiş ahlâkî görüşlerin, ilerleyen medenîyet dönemleri süresince daha geniş kabul görmüş olduğu doğru görünüyor. (Özgürlüğün meydana getirdiği hızlı entelektüel ilerlemenin, estetik hassasiyetlerin gelişmesine de yol açıp açmadığı galiba daha şüpheli; ancak liberal doktrin bu yöndeki bir tesiri hiçbir zaman iddia etmedi.)

Bununla birlikte, entelektüel hürriyetin desteğindeki bütün argümanlar aynı zamanda şeyleri yapma (doing things) veya girişim özgürlüğü davasına da tatbik edilebilirler. Entelektüel gelişimin kendisinden meydana geldiği fikir farklılıklarına yol açan çeşitli tecrübeler, farklı şartlar altındaki farklı insanlarca gerçekleştirilen farklı faaliyetlerin, karşılık olarak, sonucudur. Entelektüel alandaki gibi maddî alanda da,

rekabet insan amaçlarının takibi için daha iyi yolların bulunmasına yol açacak etkin keşif usûlüdür. Ancak şeyleri yapmanın oldukça çok sayıda farklı yolları denebilir olduğunda, öyle bir bireysel tecrübe, bilgi ve yetenek çeşitliliği var olacaktır ki, en başarılının fasilasız bir seçimi istikrarlı gelişime yol açacaktır. Faaliyet, bilginin ilerleyişi sosyal sürecinin kendisine dayalı olduğu, bireysel bilginin ana kaynağı olduğundan, girişim özgürlüğü davası düşünce özgürlüğü davası kadar esastır. Ve emeğin işbölümü ve piyasaya dayalı modern bir toplumda, yeni girişim şekillerinin çoğunluğu ekonomik alanda ortaya çıkar.

Bununla birlikte, özellikle, çok sık ikinci derecede önemli gibi gösterilen ekonomik alanda, girişim özgürlüğünün gerçekte niçin düşünce özgürlüğü kadar önemli olduğuna dair bir başka neden daha vardır. Eğer insan faaliyetinin amaçlarını seçen şey akıl ise, bu amaçların gerçekleştirilmesi gerekli araçların⁶ erişilebilirliğine bağlıdır, ve araçlar üzerine güç kullanma yetkisi veren herhangi bir ekonomik kontrol aynı zamanda amaçlar üzerinde de güç kullanma yetkisi verir. Eğer basın araçları hükümet kontrolü altında ise hiçbir basın özgürlüğü, gerekli mekânlar bu suretle kontrol altındaysa toplanma hürriyeti, nakil vasıtaları hükümet tekelinde ise dolaşım özgürlüğü olamaz, ve saire. Çoğunlukla bütün amaçlar için daha bol araç sağlama beyhude ümidiyle üstlenilen, bütün iktisadî faaliyetin hükümetçe yönlendirilişinin, bireylerin takip edeceği amaçların değişmez şekilde sert kısıtlamalarını gerektirmesinin nedeni işte budur. Totaliteryen sistemler olarak adlandırdığımız, hayatın maddî kısmının kontrolünün hükümete entelektüel hayat üzerinde de geniş kapsamlı yetkiler vermesi, belki de, 20. Yüzyıl politik gelişmelerinin en manidar dersidir. Bizi takip edeceğimiz amaçları seçmeye muktedir kılan şey, araçların tedarik edilmesi için hazırlanmış farklı ve bağımsız faaliyetlerin çeşitliliğidir.

Kaynakça

Liberal akımın en iyi izahatları, 19. Yüzyıl'ın büyük Avrupa ülkeleri tarihlerinin bazılarında bulunacaktır, örneğin; 9. Hâlévy, *Histoire du peuple anglais au XIX siècle*, 6 cilt, Paris, 1912-32, çevirisi *History of the English People*, London, 1926, ve diğerleri; ve F. Schnabel, *Deutsche Geschichte im Neunzehnten Jahrhundert*, cilt 11, Freiburg, 1933. Modern liberalizmin kurucularının klâsik eserleri de dâhil, bütün daha eski tarihli eserler için kendisine müracaat edilmesi gereken geniş bir kaynakçayı içeren, liberalizm ideallerinin gelişimine dair en kapsamlı tetkik; G. de. *Ruggi-*

⁶ Means; aynı zamanda servet, imkân, vasıta anlamlarına da gelir. -ç.n.

ero, *Storia dos liberalismo europea*, Bari 1925 *The History of European Liberalism* adıyla çeviren R. G. Collingwood, Oxford 1927. Takip eden liste, kronolojik sıraya göre, liberal fikirlerin ve akımların tarihi ve liberal doktrinini şu anki durumuyla ilgilenen daha önemli ve yakın tarihli eserleri verir.

Martin, B. Kingsley, 1926, *French Liberal Thought in the Eighteenth Century*, London; new ed. 1954

Mises, L. von, 1927, *Liberalismus*, Jena. Croce, B., 1931, *Etica e Politica*, Bari.

Laski, H., 193 1, *The Rise of European Liberalism*, London.

Pohlenz, M., 1935, *Die griechische Freiheit*, Heidelberg; trans. as *The Idea of Freedom in Greek Life and Thought*, Dordrecht, 1963

Lippmann, W., 1937, *An Inquiry into the Principles of the Good Society*, Boston and London.

Sabine, G. H., 1937, *A History of Political Theory*, New York.

McIlwain, C. H., 1939, *Constitutionalism and the Changing World*, New York.

Hällowell, J. H., 1943, *The Decline of Liberalism as an Ideology*, Berkeley, Calif.

Slessor, H., 1943, *A History of the Liberal Party*, London. Roepke, W., 1944, *Civitas Humana*, Zurich.

Diez del Corral, L., 1945, *El Liberalismo doctrinario*, Madrid.

Popper, K. R., 1945, *The Open Society and Its Enemies*, London.

Rustow, A., 1945, *Das Versagen des Wirtschaftsliberalismus als religionssoziologisches Problem*, Zurich.

Federici, F., 1946, *Der deutsche Liberalismus*, Zurich

Watkins, F., 1948, *The Political Tradition of the West*, Cambridge, Mass. Wormuth, F. D., 1949, *The Origin of Modern Constitutionalism*, New York. Polanyi, M., 195 1, *The Logic of Liberty*, London.

Eucken, W., 1952, *Grundsätze der Wirtschaftspolitik*, Tübingen.

Robbins, L. C., 1952, *The Theory of Economic Policy in English Classical Political Economy*, London.

Talmon, J. L., 1952, *The Origins of Totalitarian Democracy*, London. Cranston, M., 1953, *Freedom*, London.

- Lubtow, U. von, 1953, *Blute und Verfall der romischen Freiheit*, Berlin. Neill, T. P., 1953, *Rise and Decline of Liberalism*, Milwaukee, Wis.
- Thomas, R. H., 1953, *Liberalism, Nationalism and the German Intellectuals*, Chester Springs, Pa.
- Mayer-Maly, T., 1954, 'Rechtsgeschichte der Freiheitsidee in Antike und Mittelalter', *Osterreichische Zeitschrift fur offentliches Recht*, N.F.V1.
- Hartz, L., 1955, *The Liberal Tradition in America*, New York.
- Bullock, A., and Shock, M., 1956, *The Liberal Tradition from Fox to Keynes*, London.
- Wirszubski, C., 1956, *Libertas as a Political Ideal at Rome*, Cambridge. Feuer, L. S., 1958, *Spinoza and the Rise of Liberalism*, Boston.
- Grifò G., 1958, 'Su alcuni aspetti della libertà in Roma', *Archivoi Giuridico 'Filippo Serafini'*, 6 serie XXIII.
- Grampp, W. D., 1960, *The Manchester School of Economics*, Stanford, Calif. Hayek, F. A., 1960 *The Constitution of Liberty*, London and Chicago.
- Friedmann, M., 1962, *Capitalism and Freedom*, Chicago.
- Macpherson, C. B., 1962, *The Political Theory of Possessive Individualism: Hobbes to Locke*, Oxford.
- Girvetz, H. K., 1963, *The Evolution of Liberalism*, New York.
- Schapiro, J. S., 1963, *Condorcet and the Rise of Liberalism*, New York.
- Wheeler, 1963, *The Rise and Fall of Liberal Democracy*, Santa Barbara, Calif.
- Grampp, W. D., 1965, *Economic Liberalism*, New York.
- Bohm, F., 1966, 'Privatrechtsgesellschaft und Marktwirtschaft', in *Ordo*, XVII.
- Lucas, J. R., 1966 *Principles of Politics*, Oxford.
- Vincent, John, 1966, *The Formation of the Liberal Party 1857-1868*, London. Selinger, M., 1968, *The Liberal Politics of John Locke*, London.
- Cumming, R. D., 1971, *Human Nature and History, a Study of the Development of Liberal Thought*, Chicago.
- Douglas, R., 1971, *The History of the Liberal Party 1890-1970* London.
- Hamer, D. A., 1972, *Liberal Politics in the Age of Gladstone and Rosebery*, Oxford.